

ANNA MARGIT KÜLÖNÖS VILÁGA

Húsz év szünet, eltiltás után, 1968 nyarán, Anna Margit végre kiállítást rendezhetett az Ernst Múzeumban, többségében a hatvanas években készült munkáiból. Várakozással, fokozott érdeklődéssel mentem a tárlatot megnézni. Szerencsére egyedül.

Meghökkentett, megrázott, olyan volt, mint amikor 1962 nyarán Dalmandon váratlanul megbokrosodott a ló, amelyen kukoricaföldeken át baktattunk, nem csak lelökött, még oldalba is bökött. Anna Margit (eredeti nevén Sichermann, majd Sólyom; 1913. december 23, Borota – 1991. január 3., Budapest) képei láttán hirtelen minden 1948 és 1958 közötti perecsenypusztai, gyékényesi, Dráva-parti élményem feltolult, élővé vált. Utóbb megtanultam: Anna Margit Borota és Jánoshalma között született egy tanyán, ahol apja gazdatiszt volt, a nyarakat és a zsidó ünnepeket anyai nagyanja dobozi tanyáján töltötte, ott kezdett rajzolni, festeni, és kukoricacsuhéból babákat csinálni négyéves korában (Dobozra 1970 nyarán elmentem, a Gyulai Művésztelepről). Egyrészt a paraszti világhoz kapcsolódó harsány színű képei (*Olympia*, 1968; *Bábu legyezővel*, 1968; *Mese*, 1964; *Menyasszony*, 1968), másrészt a kikezdhetségtelen egyedüllét képei (*Magány*, 1967; *Öböl*, 1964; *Piros sapka*, 1967; *Középkor*, 1961) egy életre magukhoz láncoltak. Meg voltam zavarodva, naponta vissza kellett mennem, és annyi időt ott tölteni, hogy aztán menekülnöm kelljen.

S. Nagy Katalin: Anna Margit (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1971)

Egyszer csak ott volt. Azonnal tudtam, hogy ő az. Valakivel beszélgetett (utóbb kiderült, hogy Dávid Katalin művészettörténésszel). Gátlástalanul és udvariatlanul megszólítottam: könyvet akarok írni magáról. Mosolygott, elővett egy katalógust, és beleírta: „leendő könyvünk öröme.” Amikor Dávid Katalin – Aczél György külön engedélyével – elindította a Képzőművészeti Alap Kiadónál a *Mai magyar művészet* sorozatot, az első négy kiadvány egyike volt az Anna Margitot bemutató. 1971-ben jelent meg, 27 éves voltam, ez volt az első könyvem (semmilyen diplomám nem volt, de kiállításrendezéseim és publikációim már igen). Talán épp azért választottak szerzőül, mert a sorozatszerkesztő Dávid Katalin tanúja volt szokatlan bejelentkezésemnek Anna Margitnál.

IRÓNIA A SZÁJSZÖGLETBEN

Milyen is volt az akkor 55 éves festő? Alacsony, kicsit testes, rövidre vágott haj, frufru, élénk-nyitott-szomorú tekintet, kihúzott szemöldök, erőteljes orr, irónia a szájszögletben, kis fülbevaló, erőteljes áll és kéz, zárt nyakú felsőrész. Határozott, barátságos, távolságtartó, hiú, rátarti, feszült, különös, nem mindennapi, eleven. Ország Lili szerint Anna Margit „a neked való festő”. Hasonlót mondott néhány évvel később dr. Székács István: „Tudok egy magának való festőt” (Farkas István). Ám amikor elmentem Anna Margithoz egy zezugos házba, a Fillér utca tetején műteremnek is használt lakásába, még a nevét se hallottam Farkas Istvánnak. Anna Margitról, Ámos Imréről és az Európai Iskoláról viszont addigra mindent elolvastam, amit csak lehetett, és Ország Lilit, Bálint Endrét is kifaggattam róla: fülitől a farkáig minden érdekelt. Számomra fontosak voltak Bálint ízes pletykái, félig-meddig tudatos elszólásai, okos megjegyzései és Ország Lili egyrészt tárgyilagos ismeretei, másrészt misztikus, irracionális értelmezései Anna Margit művészetéről.

Anna Margit műtermében
(Fotó: Domonkos Endre)

A lakás műteremrészéről készült fotók közül a leginkább az egyezik meg az első benyomásaimmal, amelyeken két nagyméretű porcelánbaba lóg egy régi festőállványon, egy fehér terítővel letakart ablak előtt. Fölötte és baloldalt régi festett paraszti tányérok, egyiken az egykori magyar címer, tőlük balra egy díszes festett szekrény, tetején színes kacatok. Az állványon egy koronás fabábu, kezében jogar. Egy kis asztalkán festőláda, zsúfolva tubusos olajfestékekkel, egy kerek asztalkán paraszti kancsóban 10–12 ecset, mellette üvegben oldószer. Az asztalkán nagy paletta: vastagon telenyomva különféle színű, állagú festékekkel. Ezek átható szaga elnyomta a többi illatkeveréket. (Ma is, ha Anna Margitra gondolok, ez a tömény, intenzív olajfestékszag járja át a felbukkanó emlékeket.) És még ott is, tubusos festék festék hátán (a fekete-fehér fotót Domonkos Endre készítette). A legkedvesebb fotóm viszont az, ahol ölbetett kézzel, lehajtott fejjel ül, elmerülten, időtlenül egy méretes öreg karosszékből, előtte egy sámlin egy hangszerét fújó csizmás, jól fésült bábu, balra tőle egy kifeszített fehér vászon, egy ráaggatott furcsa fényképpel. Abszurd az egész, de nagyon hiteles. Az

is látszik, hogy milyen szép arcú nő lehetett fiatalon (mint ezt számos – Ámos Imre munkaszolgálatai előtti – önarcképe is bizonyítja).

Anna Margit és Ámos Imre

Ámossal közös életük során (1936–1944) is fontos volt számukra az otthon, ahova bezárkózhattak az egyre nyomasztóbb külvilág elől. A Filler utcai lakás tárgygazdagsága, a babák, bábuk és a többi tárgy számomra az elzárkózás, rejtőzködés kellékei voltak. Groteszk, vidám, harsány, színes, szép tárgyak, elmúlt idők tanúi, egykor volt emberek tevékenységeit, életüket megidézők, az apai somogyi paraszti családom révén nagyon is ismerősek, otthonosak számomra. Többször lehettem tanúja csodálkozó idegenek, látogatók zavarának, bámulásának, csodálkozásának, akik mintha múzeumba csöppentek volna. Anna Margitot olykor szórakozatta, olykor idegesítette, hogy a hozzá képeket nézni betévedők megakadnak a kézzel festett paraszti bútorok, tányérok és a szokatlan mindenféle tárgyak látványától. Nem lehetett közömbösnek maradni mindazok láttán, amelyek persze motívumként, háttéranyagként vagy ürügyként a festményeken is ott voltak.

AMENNYIRE ENGEDTE

Gyakori látogatója lettem, aztán a könyv előkészületei előtt mentem, amennyit csak engedett és bírtam. Volt, hogy naponta. Elkezdtük összeállítani az oeuvre-katalógust is (még eléggé dilettáns módon, legalábbis 1989-hez viszonyítva, amikor belekezdtem az Ország Lili- és a Farkas István-monográfiákban megjelent oeuvre-katalógusokba). Aki csinált ilyet, tudja, aki nem, el sem tudja képzelni, milyen sziszifuszi munka ez. Nem véletlen, hogy rendkívül kevés magyar művész életművéről készült hasonló feldolgozás. Aztán az 1973-ban, a Miskolci Galériában rendezett Ámos Imre–Anna Margit-kiállításához válogattunk gondosan műveket. Közben hosszú életútinterjút és egy több száz választ tartalmazó Rorschach-tesztet is készítettem vele (Mérei Ferenc tanár úr segített a jelölésekben). Közel kerültünk egymáshoz. Amennyire csak lehetett. Amennyire ő engedte. Ennek bizonyítéka volt, hogy minden régi, háború előtt készült rajzát, akvarelljét és festményét előbányásztam.

Anna Margit festményei: Fej (1946); Gondolkodó (1948); Bábu (1948)

Hozzám akkor, a munka kezdetekor két periódusa állt nagyon közel. Az egyik az 1947–48-ban készült fejek (*Piros masnis kép*, 1948; *Gondolkodó*, 1948, és jó néhány, amelynek egyszerűen *Fej* a címe). Vörös vagy kék háttér, szabálytalan körökből, gömbökből, háromszögekből, vonalakkból összeállított stilizált emberalak, sok festék. Nem tartottam ezeket „gyerekrajzszerűnek”, „naivnak”, „primitívnek” (és hasonló – különböző művészettörténészek vélekedései), sőt inkább olyan bonyolultnak, rétegzettnek, reflektívnek, mint a negyvenes évek elején a háborúra válaszoló Miro-, Picasso-, Vajda Lajos- és Anna Margit-fejeket. A másik – ez az 1971-ben megjelent könyvből ki is derül – az akkor elkezdett vaskos bábusorozata. Vastagon felhordott festékrétegek, hangsúlyos, élénk színek, követhető, tapintható festéknyomok, szinte plasztikussá vált felülrészek, szokatlan faktúra a magyar festészetben. Dubuffet-t lehetne idézni, és itt következhetne elemzés Anna Margit expresszionista, szürrealista, tasiszta és egyéb kötődéseiről. Akkor azonban engem ez nem igazán érdekelt, csak a mássága, a különleges festékfelhordás módja, az ecsetnyomok, kézmozgások. A pöttyözés, a vonalkázások. Hogy szinte himzett, varrt, horgolt az ecseten lévő festékekkel (úgy vélem, ilyet és így leginkább csak nők tudnak). Kiemelkedően magas színvonalú kézimunka ez a festékfelhordási mód, és a nők egész másként kézimunkáznak, mint a férfiak. Szerintem ez magától értetődően, természetesen van így (*Liliann*, 1968; *Olympia*, 1968; *Bábu* legyezővel, 1968).

A MAGÁNY MINT LÉTFORMA

Fontos volt számára a kis könyv. Aztán még az is, amit a fiáról, az ötvös Péter Vladimírről (1947–) írtam a Corvina Kiadó *Műterem*-sorozatában. Sokat segített abban, hogy a számomra addig ismeretlen műfajt – egyedi ékszereket – jól közelítsem meg. A fia volt számára a legfontosabb ember, a legbizalmasabb kapcsolat. (Volt még egy fia, a tehetségesen rajzoló András, pszichológushallgató.) Fiai apja Ámos Imrével volt munkaszolgálatos, ez volt az 1961-ig tartó házassághoz a kötőanyag. Anna Margitnak természetes létformájává vált a magány. A festészetéhez szorosan kapcsolódó tárgyak jelentették neki a valós közeget. Minden talpalatnyi hely zsúfolásig tele volt paraszti tárgyakkal: fa- és rongybábukkal, marionettekkel, színes tükör- és üvegekkel, mindenféle alakú, eredetű, színű kerámiákkal, kézzel pingált bútorokkal, párnákkal, ágy- és asztalterítőkkal, ügyefogyott falvédőkkel és persze felöltöztetett porcelán- és háncsbabákkal. E kavalkád számára ihlető örömforrás volt, bennük hasonló egyszerű

napi boldogság, groteszk humor, irónia, kézügyesség, megkapó ornamentika, mint festészetében, főleg a hatvanas–hetvenes években.

Anna Margit műtermében

Akkor ezeket a tárgyakat fillérekért lehetett venni, vagy akár ingyen is hozzájutni. Egy részük Tróster Verától származott, akinek akkoriban talán a legjelentősebb paraszti tárgygyűjteménye volt, céltudatosan szerezte be a göcseji, matyó, sváb, sokác – és így tovább –, formailag, színben és kivitelben tökéletes tárgyakat, és elsőnek Anna Margitnak kínálta, akinek eleven színvilága, festésmódja erős hatást gyakorolt az ő absztrakt expresszionista képeire. (Tróster 1971 legvégén Zürichbe disszidált.) 1969 és 1975 között nyaranta a Gyulai Művésztelepről elmászkáltam a környékbeli falvakba, Dobozra is, és 1977-ben a 33. születésnapomon a saját gyerekkorom helyeire: Gyékényesre, Zákányba, Örtilosba, Perecsenypusztára. (Mindkét vidékről ma is számos paraszti tárgy van a konyhámban: köcsögök, mérleg, órák, bögrék, üvegképek, textilek.) Amikor a hetvenes évek közepén lakásmód-, lakáskultúra-kutatásokat csináltam Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megyében, szörnyülködve meséltem Anna Margitnak, hogyan dobálják ki, adják el fillérekért, cserélik el vicikvacakokért régi-régi háztartási eszközeiket, használati tárgyaikat a falvakban sátoztetős házakat építő, s úgynevezett „modern” konyhára vágyók. Anna Margit megértőbb volt, mint én. Általa, vele sikerült megértenem azt az attitűdöt, amely a korabeli populáris kultúrát lenéző, a „giccset” lekezelő, a régi értékes paraszti tárgyak után nosztalgizáló budapesti értelmiséget jellemezte.

PAR EXCELLENCE FESTŐ

Ha van, akire pontosan ráillik, hogy par excellence festő, az Anna Margit. Ereiben festék folyik vér helyett – írtam róla akkoriban. Neki a festés volt a természetes állapot, a közeg. Négyéves kora óta gyakorlatilag állandóan festett, és ezért jött 17 évesen tanulni Budapestre. Az Európai Iskola 1949-es betiltása után talán 1953-ig nem festett, vagy csak alig-alig. Később azt nyilatkozta az Európai Iskoláról: „Gerinc volt, bázis, biztonság.” Úgy gondolom, ő akkor is festett, ha nem állt a festőállvány előtt, és nem volt kezében ecset. Többen írják, hogy az ötvenes–hatvanas években keveset festett.

Van a vele készült 1971-es interjúban egy befejezetlen és szokatlanul rövid mondat: „Ámos után minden más lett. A festés is. Aztán visszatértem...”

Szegények voltak, mint mindenki a társai közül (Bálint, Vajda Júlia, Jakovics, Gedő Ilka, még legkevésbé Szántó Piroska, Bán Béla). Órabérben dolgozott Barta Éva kerámiaművész műhelyében, szombatonként takarított. A hatvanas évek közepén megjelentek a műgyűjtők, nevetséges összegekért, de vásároltak. Amikortól én járni kezdtem hozzá, már rendszeresen főzött kétfogásos ételeket a fiainak, nekem is persze. Ez meghatározó élményem: ül az állványnál a vászon előtt, körülötte rengeteg tubusból kinyomott olajfesték, halomnyi tubusban a többi (soha senkinél nem láttam egyszerre együtt ennyi festéket) és az ecsetek sokasága. Komótos tempóban festett, lényegében egyenletesen, aztán hirtelen nagy lendülettel, gyorsan, majd lassítva. Én közben az oeuvre-katalógust készítettem (mérések, jegyzetelés), és olykor odaszóltam az anyagokat, technikákat illető pontosítás végett. Ki se lépett a festés folyamatából, tárgyyszerűen válaszolt. Olyan volt ez ott akkor nekem, mintha az EKG-ját látnám, szív működését hallanám: szép, egyenletes ritmus hirtelen kiugrásokkal, váratlan szívdobbanásokkal (nem utólagos, mostani visszavetítés, hanem akkori intenzív élmény. Sajnos sosem dokumentáltam semmit, fényképeket se készítettem, de az interjúkhoz sokszor irkáltam megjegyzéseket, amelyek egy részét tudom csak értelmezni. Ám Anna Margitnál egyértelmű: „szívdobbanás” és három felkiáltójel). Aztán felugrott, mert hirtelen eszébe jutott, hogy főznie kell. Azt nem szerette, ha a konyhába utána mentem. Egy idő múlva újra leült az állványhoz, folytatta, ahol abbahagyta, majd ez addig ismétlődött, amíg az ebéd el nem készült.

Impulzív lény volt, nagy amplitúdójú érzelmi kilengésekkel, sokféle érzelmi állapot mélységesen mély átélésével. Tudott indulatos, igazságtalan lenni, veszekedni. Szeretett pletykálni, rosszakat mondani másokról, haragudni, nagylelkűnek lenni. Persze hogy nem mindennapi lény volt.

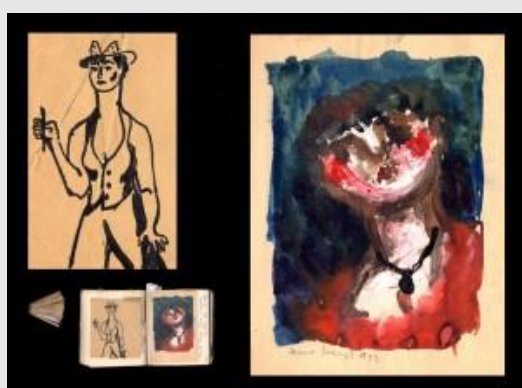
VILÁGÉRZETVÁLTÁS

Anna Margit

Nem értek egyet Passuth Krisztinával, aki szerint férfias és kemény volt. Dehogy! Keménynek mutatta magát, tudott nagyon kemény lenni. Szép, boldog, vidám gyerekkor, szép, ragyogóan tehetséges fiatal nő. 1936-ban, 23 éves korában volt az első önálló kiállítása, Ámos Imrével közösen a két háború közötti legrangosabb kiállítóhelyen, a magyar modernnek számára mértékadó Ernst Múzeumban (a harmincas években ott volt életmű-kiállítása Farkas Istvánnak). Mindig mellette Ámos, „az ilyen nagy szerelem”, a szellemi társ, munkában is partner. Aztán a sötétség

birodalma: a törekeny és hívő Ámos keserves munkaszolgálatai, csökönyössége (nem hagyta magát megmenteni). Anna Margit nem hordta a sárga csillagot. Bujkált a Fekete Nagy Bélák gyártotta papírokkal, csillagos házban, barátoknál. Azok a változások, amelyek a harmincas évek világos színekkal festett finom, esztétikus, lírai, kicsit naiv tekintetű, nosztalgizáló, már-már romantikus, kicsit játékos, kicsit humoros és nagyon-nagyon fiatal arcot mutató önarcképei után az 1940 és 1945 közötti mellbeverő, súlyos, viharos, dúlt, sötét kontúrok közé szorított önarcképeket jellemzik, segítenek megérteni a 26-27 éves kora után bekövetkezett személyiségmódosult, gyökeres világérzetváltást. Mintha 10–15 évet öregedett volna, nyomják a súlyos terhek, a már-már elviselhetetlen szorongások Ámosért és a pusztulásra ítélt családjáért (ez utóbbiakért való szörnyű kínjai majd a nyolcvanas években festett képein szabadulnak ki rettenetes erővel). Még a festésmód is más: vastag festékrétegek, széles ecsetvonások, dinamika a kis méretek ellenére. Ezekből is kaptam néhányat.

Anna Margit lapjai az Emlékkönyvben

Az *Emlékkönyvembe* (amelyről többször is szó volt az Arnolfini-esszéikben) 1968 végén egy 1943-ban készült önarcképét ragasztotta: szomorú, megtépázott fiatal nő, nyakában fekete nyaklánc. Mellette egy 1936-os tusrajz: pöttyös kalapos, derűs önarckép kihívóan nőies mellényben, nadrágban, kezében ecset. Nincs mit mondani. Elég nézni ezt a két arcot. Mintha nem néhány év lenne csupán közöttük. Bizalom, remény, jövő az egyikben. A keserű, torz jelen a másikon. A végzet, a vég közelsége.

1945. A bizonyosság: Ámos halála Németországban, apjái Auschwitzban. Aztán az ötvenes évek. Aztán 1956-ban súlyos tüdőműtét. 1961: válás. Húsz év hallgatásra ítéltettség. Hatvanas évek vége: küzdelem a beteg fiáért. Mi kell még? Nem ő volt kemény, hanem vele a sors. A történelem.

Férfias? Dehogy. Nagyon is nő volt. Szerető, feleség, anya. Takarítónő, szakácsnő, kerámiagomb-készítő. Baba- és bábogyűjtő. Minden női szerepet átélt és megfestett: múzsa, balerina, táncosnő, akrobata, prostituált, akt, özvegy, ünneplő, művésznő, kislány, testvér, barátnő, öregasszony, angyal és így tovább. Most, hogy újra megnézem az önarcképeit – nagyon sok készült egészen fiatal korától haláláig különböző méretekben, színösszeállításban, más-más technikával –, hallatlanul pontosnak, őszintének és a sorsa ellenében is magabiztosnak látom őket. Semmi identitáskeresés, semmi elbizonytalanodás. „Vagyok, aki vagyok”. Ezek nem színpadi szerepjátékok, még ha iróniával, groteszk humorral elterelni igyekeznek is a felületes nézőt a kellemetlen lényegről. Nem szépít, nem ámít, nem akar mást mutatni, mint aki. Tisztában volt művei jelentőségével, egyediségével.

Anna Margit festményei: Önarckép (1937); Önarckép fürdőruhában (1939); Fésűs önarckép (1940 körül); Önarckép (1946); Önarckép (1966) (Forrás: hung-art.hu)

Ahogy fia mondja egy interjújában: „Anna Margit túlélte a borzalmakat, de cipelte a terheket.” Nem nagyon nyilatkozott, érdemben talán csak Frank Jánosnak, ezért különösen fontos 75 éves kori *Vallomása* „75 évet végigharcoltam”. „Egy keserű életrajz.”

ÁTTÖRÉS

Kétségtelen, mire én jární kezdtem hozzá a Fillér utcába, már nem a „tiltott”, hanem a „túrt” kategóriába sorolt művészek közé tartozott. Az 1968-as Ernst Múzeum-beli kiállítás reveláció volt, áttörés. Tudni lehetett, hogy Anna Margit valaki, az, aki, abba a különös magyar (kelet-európai) művészsorba tartozik, ahova a nagy magányosok, egyedülállók: Mednyánszky, Csontváry, Gulácsy, Farkas István, Vajda Lajos. Ők álltak közel hozzá, és társainak tekintette Bálint Endrét, Vajda Júliát, Ország Lilit.

Anna Margit

Szerettem nézni, ahogy kezében tartja szipkában a cigarettáját. Gondterhelt arca olykor kisimult, anekdotázott, és nagyokat neveltünk. Sok-sok festőt, szobrászt ismerhettem meg elég közlről, vissza-visszatérhettem műtermükbe (vagy amit annak használtak a lakásukból). ***Kevés olyan művészt ismertem, aki külsejében, testtartásában, gesztusaiban, beszédmódjában, elszólásaiban, érzelmi megnyilvánulásaiban, megmutatkozásaiban (és rejtőzködéseiben, elhallgatásaiban) annyira azonos lett volna a műveivel, festményeivel és rajzaival, mint Anna Margit. Munkái önmaga meghosszabbításai. Önazonos, én-azonos képek.*** És természetesen nem csak az önarcképek. Talán csak Gedő Ilka volt még ilyen. Némileg Ország Lili. A saját generációmól senki.

1968 és 1978 között – tíz év! –, amíg rendszeresen és sokat jártam hozzá, soha egyetlen fals, hamis hangot, álságos mozdulatot, hazug mondatot, félrevezető gesztust nem láttam, nem hallottam tőle. Mint ahogy a festményeiben és rajzaiban is minden hiteles, igaz, olykor már-már durván, keresetlenül őszinte. Nem játszotta meg magát, cseppet sem, miközben valódi játékokkal (baba, bábu, marionett stb.) volt körülvéve, és a műveiben is számtalan a játékos elem. Halálosan komolyan vette a játékot is. A haragját is, a düheit is, az elkeseredéseit is.

De hát mindenki önmagából kell, hogy kiinduljon, hát még az alkotó, a teremtmény. Amikor mondogatták nekem, a nagymonográfiára készülve, hogy Farkas István ilyen-olyan ember volt, hallgattam persze, aztán egy idő múlva megkérdeztem: tessék mondani, miből teremtette volna meg a halál maszkját viselő öregasszonyokat, a szörnyeteg emberi lényeket, az örök magányra ítéltetetteket, ha nem önmaga pokoljárásaiból? Egyáltalán nem tartom rokon léleknek, egy nyelvet beszélő festőknek Farkast és Anna Margitot, még ha olvastam is épp elég ilyesfajta állítást, de az biztos, hogy az emberi érzelmek pokoli bugyrait – még ha más-mást és másként – kénytelen-kelletlen végigjárták, azok jelentős műveikben súlyos nyomokat hagytak.

A gonosz, a démoni, a gyűlölet kísértése az időskori képekben förtelmes erővel van jelen. Akkor már ritkán találkoztunk. (Furamód, a későbbi, a Szilágyi Erzsébet fasori lakást nem kedveltem. Annál inkább a Fillér utcait. Számomra az volt Anna Margit tükörképe.)

Anna Margit – sok más festőhöz hasonlóan – nem értette meg az én szociológia felé fordulásomat, azt, hogy abbahagytam a kiállításrendezést és a művészetkritika-írást. Helyükben valószínűleg én sem értettem volna. Pedig a hetvenes évek elején-közepén még kifejezetten érdekelték a kutatásaim (interjúk művészekkel, kérdőívek a művésztelepeken, múzeumi vizsgálatok, tesztek stb.). A Nemzeti Galériában (akkor még a Kossuth téren) rendezett *Kísérleti kiállításokra* szívesen adott képeket Ámost Imrétől is, saját képeiből is, és el is jött megnézni (Ország Lili, Vajda Júlia, Bálint Endre is és a fiatalabbak közül többen, nem csak, akiket kiállítottam). Volt egy kedvenc történetünk, amelyet később is gyakran felidézünk. A két kiállításon nemcsak a múzeumlátogatókat kérdeztük meg, hanem különféle gyárakból szerveztünk látogatókat. Egy ötven körüli újpesti betanított munkás asszonnyal, az Egyesült Izzó egyik „szocialista brigádjának” tagjával készítettem a felvételt, amikor egy Anna Margit-képre ráismert: „A lányom most vett egy kis könyvet, abban ez benne van.” Zavartan mondtam: azt én írtam. Csodálkozva rám nézett: „És még élni tetszik? Azt hittem, csak a halottak írnak könyvet. Mármint, akik már meghaltak” – egyre jobban belegabalyodott. Anna Margit harsányan nevetett, és még hosszú évek múltán is gyakran így fogadott: „És még élni tetszik?” Sok hasonló apró történetet idézhetnék, talán csak annak tompítására, hogy kapcsolatunk története tulajdonképpen három szakaszra bontható: 1968 és 1977 között gyakori és felszabadult, sokrétű együttlétek a festőállványa közelében; 1978–1985: ritka, de rendszeres és fontos, még közös munkákat tervező beszélgetések; 1986–1990: egyre ritkábban és egyre távolabb.

Anna Margit: Csak azt tudnám feledni... (1980)

Túl intenzív volt évekig a jelenlétem, aztán túl hirtelen a váltás. Egy darabig haragudott rám (még a Deres utcai albérletemet is felmondta; ez a beteg fia lakása volt, jó volt ott lakni), aztán valahogy mégis továbbléptünk. Az azonban már egy egészen más kapcsolat volt. Ő sikeres lett (1978: Múcsarnok, 1983: Magyar Nemzeti Galéria, 1989: Dachau, Kunstbetrieb, műgyűjtők sokasága), tudni lehetett, milyen magas szintű, kikezdzhetetlen, sokrétű a festészete. Én közben felnőttem, másfelé indultam. Ritka, hullámozó hangulatú találkozásaink során érzékeltem, hogy belső feszültségei nem csökkennek, hogy a holokauszt emléke agyonszorítja, egyre inkább ez foglalkoztatja, s hogy nehezen viseli az öregedést. De már nem engedett belelátni mindennapjaiba, és mindvégig maradt benne velem szemben keserűség. Akkor még önző módon nem tudtam, hogy jogosan. Ő elfogadta és kedvelte 1968-ban és még évekig az én nevetlen, vad, öntörvényű, önfejű, „ami a szívemem, a számon”, izgága, nagyratörő lényemet, de megértette a beszabályozódásom (normalitásom), társadalmi beilleszkedésem iránti lépéseket 1973-tól (pszichoanalízis, diploma, doktori stb.). Kifejezetten támogatta, amikor 1977-ben, 33 évesen belekezdtem a társasházi lakásépítkezésbe. Azt gondolom, valójában addig álltam közel hozzá. Hiszen ő egész életében és különös, mindenki mástól különböző, azonnal felismerhető festészetében mindvégig öntörvényű, önfejű, vad, szenvedélyes, indulatokkal, feszültségekkel, bonyolult érzelmekkel, ellentmondásokkal teli volt. A fiain kívül valójában nagyon kevés kapcsolatot tartott, még ha sokan jártak is hozzá. Olyan magányos volt, mint számos festményén egy-egy öregasszony, özvegyasszony, üres tér, alig valami tárgy (*Magány*, 1967; *Özvegy*, 1971). Kegyetlen egyedüllét. Magányra ítéltettség. Soha senki nem pótolhatta a szelíd, odaadó, „világfájdalmas lelkű” (idézet a szerelmes férfi leveléből) Ámos Imrét, az ő hívő haszid zsidó elkötelezettségét, az egymás mellett festés bensőséges együttléteit. Kállai Ernő már 1946-ban azt írta Anna Margit műtermében tett látogatása után: „Művészetével még sem lép ki magányából.”

FIGYELMEZTETÉS

Anna Margit: A dögcédula, 1981 (Forrás: hung-art.hu)

Amikor 1988-ban izraeli utazásom után elmentem Anna Margithoz, ő már a dachau kiállításra készült. Mire eldöntöttem, hogy belekezek az *Emlékkavicsok – Holocaust a magyar képzőművészetben 1938–1945* közöttkönyv anyaggyűjtésébe, megírásába, Anna Margit már nem élt. Ámos Imréről hosszan írtam, viszonylag sok illusztrációt közöltünk 1940 és 1944 között a munkaszolgálatok során készült munkáiról. Azt gondolom, hogy ez rendben van. Ám az nincs rendben, hogy Anna Margitról csak Ámossal együtt írtam, és nem kapott önálló részt a *Túlélők* fejezetben. Hiányolom, hogy nem készült egy olyan záró rész a 2006-ban megjelent könyvben, amely a holokauszt-túlélők e témához kapcsolódó műveit mutatná be. Ebben Anna Margitnak kiemelkedő szerepe lenne (*Milliók egy miatt*, 1977; *Az elkésett Messiás*, 1985; *A dögcédula*, 1981; *Itt nincsenek pillangók*, 1983).

Van egy kicsi, keskeny, szokatlan méretű olajkép, amelyet váratlanul – tiltó és parancsoló és elhárító gesztussal – nyomott a kezembe. Először megrémültem tőle. Egy csendes, zárt szoba, mélykék-sötétzöld falak, szűk, kicsi ablak, fénytelen. Egyszerű kék széken egyetlen szál kis rózsza, alig venni észre, pedig az egyetlen élénk színfolt. Fekete kendővel átkötött szemű jobbra lépő bábu. Levegőtlenység. Börtön? Szikár karkai színhely? A hátulján – nem a vásznon, hanem a fakereten – Anna Margit kézírásával, szálkás, nagy betűivel: Metamorfózis. Üres. Nem úgy, mint festményei többsége, mint a zsúfolt műterme, a lakása. És mégis. Tele van. Telítve Anna Margit visszafogott, letisztult, leegyszerűsített „kézírásával” (hiszen mi más a festés, mint az írás egyik formája?). Mintha figyelmeztetés volna: „Az égre írd, ha minden összetört” (Radnóti Miklós: *Negyedik ecloga*, 1943).

Anna Margit úgy festett, mint ahogy Radnóti költője írt: „Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska miákol és az eb vonít s a kis halacska ikrákat ürít kacéran. Mindent megírok én” (*Második ecloga*, 1941).

S. Nagy Katalin

(in: <http://arnolfini.hu/arnolfini-szalon/snk-anna-margit-kulonos-vilaga/>)